

94:737.1-021.111(470+571:477)"18/19"

© Андрій БОЙКО-ГАГАРІН

кандидат історичних наук, старший зберігач фондів, Національний Банк України, вул. Інститутська, 9, Київ, Україна, 01601 (boiko.gagarin@ukr.net)

© Andrii BOIKO-GAGARIN

Ph.D, in Historical science, the senior treasurer, National Bank of Ukraine, Instytut-s'ka str., 9, Kyiv Ukraine, (boiko.gagarin@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

Бібліографічний опис статті: Boiko-Gagarin A. (2021). Fal'shyvomonetnytstvo v penitentsiarnykh ustanovakh Rosiys'koyi imperiyi (XIX – pochatok XX st.) [Counterfeiting in penitention institutions of the Russian Empire in Ukraine (XIX – early XX century)]. *Svit Clío* [Clío World], 1, 14-20. [in Ukraine].

ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВО В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В УКРАЇНІ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Анотація. Метою статті є залучення до наукового обігу даних різноманітних джерел, що свідчать про факти поширення фальшивомонетництва в російських установах виконання покарань на території України в XIX – на початку XX ст. Автор робить спробу пояснити причини, що зумовили можливість продовження ув'язненими фальшивомонетниками своєї злочинної діяльності за ґратами, уже під час відбування терміну покарання. **Методологія дослідження** – наукові принципи об'єктивності, історизму, методи аналізу, синтезу, проблемно-історичний та історико-генетичний метод. У процесі дослідження використовується теоретико-методологічний апарат, розроблений В. Орликом та С. Орлик. **Наукова новизна.** Як свідчать наведені у статті факти, не завжди викриття, засудження та ув'язнення за фальшивомонетництво ставало чинником припинення протизаконної діяльності осіб. Траплялися випадки, коли злочинці продовжували ремесло навіть за стінами в'язниць. Суворий режим утримання та обмеження, що побутував у пенітенціарних установах, не сприяв налагодженню скільки-небудь значних масштабів фальшування грошей. Відомі лише спорадичні, поодинокі випадки виготовлення фальшивих монет за зразками російсько-польських і російських срібних номіналів із використанням саморобних ливарних форм і свинцю.

Висновки. У всіх випадках виготовлення підробок стало можливим за сприяння, а часом і активної співучасті наглядачів пенітенціарних установ. Останні не лише забезпечували прикриття діяльності фальшивомонетників на території в'язниць, але й постачали їм матеріали для виробництва підробок. При цьому, головною мотивацією для тюремників було отримання фінансової вигоди від збуту підроблених грошей. Поза тим, обсяги фальшування та суми потенційних і реальних збитків, завданих фальсифікаторами фінансовим інтересам держави, непорівнянні з особистими негативними наслідками для фальшивомонетників та їхніх покровителів із персоналу місць ув'язнення. Автор висловлює припущення, що поширення серед монетних фальшивок на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. монет саме Царства Польського, зокрема номіналом 2 злотих/30 копійок, пояснюється поширеністю цих монетних типів у грошовому обігу на територіях Волині, Поділля та Київщини. Вочевидь, що залучені до науково обігу факти щодо викриття діяльності фальшивомонетників у пенітенціарних установах на території українських губерній Російської імперії у XIX – на початку XX ст. є не повними, а сама проблема потребує подальших досліджень.

Ключові слова: Волинь, пенітенціарні установи, Правобережна Україна, Російська імперія, фальшиві гроші, фальшивомонетники.

COUNTERFEITING IN PENITENTIAL INSTITUTIONS OF THE RUSSIAN EMPIRE IN UKRAINE (XIX - EARLY XX CENTURY)

Abstract. The purpose of the article is to involve the scientific circulation of data from various sources that indicate the spread of counterfeiting in Russian penitentiaries in Ukraine in the XIX - early XX centuries. The author tries to explain the reasons that led to the possibility of imprisoned counterfeiters to continue their criminal activities behind bars, already while serving their sentences. **Research methodology** – scientific principles of objectivity, historicism, methods of analysis, synthesis, problem-historical and historical-genetic method. There are a theoretical and methodological apparatus developed by V. Orlyk and S. Orlyk. **Scientific novelty.** According to the facts set out in the article, exposure, conviction and imprisonment for falsification of facts were not always a factor in stopping the illegal activities of these persons. There were cases when criminals continued to practice this craft even outside the prison walls. The strict detention regime and restrictions existed

in penitentiaries did not contribute to the establishment of any significant scale of counterfeiting. We know only sporadic, isolated cases of making counterfeit coins on the samples of Russian-Polish and Russian silver denominations using homemade moulds and lead. **Conclusions.** In all cases, the production of counterfeits became possible with the assistance and sometimes with the active participation of penitentiary supervisors. The latter not only covered up the activities of counterfeiters in prisons but also supplied them with materials for the production of counterfeits. At the same time, the main motivation for the prisoners was to receive financial benefits from the sale of counterfeit money. Besides, the amount of counterfeiting and the amount of potential and actual damage caused by counterfeiters to the financial interests of the state do not compare with the personal negative consequences for counterfeiters and their patrons of prison staff. The author suggests that the spread of coin counterfeits in the Right Bank Ukraine in the first half of the nineteenth century. It is the coins of the Kingdom of Poland, in particular, the denomination of 2 zlotys / 30 kopecks, that are explained by the prevalence of these coin types in money circulation in the territories of Volhynia, Podillya and Kyiv Region. It is obvious that the facts concerning the exposure of counterfeiters in penitentiary institutions on the territory of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the XIX - early XX centuries are involved in scientific circulation are far from complete, and the problem itself needs further research.

Keywords: Volyn, penitentiary institutions, Right-Bank Ukraine, Russian Empire, counterfeit money, counterfeiters.

Постановка проблеми. З часу з'яви грошей як еквіваленту вартості товарів і послуг та засобу платежів підроблення їх з метою отримання незаконного прибутку стало важливою проблемою для будь-якої держави¹. Охочі заробити таким девіантним способом були людьми різних професій² та національностей³. У новий історичний період (XIX – початок XX ст.) досить часто траплялося, що, будучи ув'язненими за це незаконне, злочинне ремесло, фальшивомонетники не припиняли свою діяльність навіть у пенітенціарних установах. Це практично завжди відбувалося під боком у наглядців, а часто і з відома та за прямого сприяння персоналу в'язниць і каторг. Питання про те, яким саме чином зловмисникам вдавалося виготовляти підробки грошей, перебуваючи за ґратами, і з'ясуємо в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість дослідження проблеми фальшивомонетництва в добу Середньовіччя, на прикладі нумізматики цього історичного періоду цілком справедливо писав В. Коцур⁴. Аналізуючи політику російської імперської влади з протидії підробці грошових знаків наприкінці XIX – на початку XX ст., учений, серед іншого, торкався й питань засудження та ув'язнення осіб, викритих у фальшивомонетництві, як одного з механізмів боротьби з цим видом економічної злочинності⁵. Серед перших, хто ще в кінці XIX ст. визнавав важливість і необхідність наукового вивчення грошових фальсифікатів, були київські нумізмати В. Сокольський⁶ та В. Данилевич⁷. Поза тим, комплексної, узагальнювальної праці, присвяченої історії фальшивомонетництва в Україні в імперську добу, ще й понині у вітчизняній історіографії немає. Це зовсім не означає відсутності сучасних досліджень, автори яких робили та роблять спроби вивчення окремих аспектів проблеми фальсифікації грошей. Окреслені питання були предметом вивчення в статтях і книгах українських, білоруських і російських дослідників С. Орлик⁸, Я. Адріанова⁹, І. Колобової¹⁰, І. Рязанцевої¹¹. Технологічні аспекти виготовлення

---

¹ Бойко-Гагарин А. С. Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени. Киев: Украинская конфедерация журналистов, 2017. 560 с.

² Бойко-Гагарин А. С. Професійна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. Часопис української історії. Вип. 41. Київ, 2020. С. 69-77.

³ Бойко-Гагарин А. С. Національна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. в Російській імперії. Соціум. Документ. Комунікація. Спецвипуск. № 8/2. Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 14-29.

⁴ Коцур В. П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 3-8.

⁵ Коцур В. П., & Бойко-Гагарин А. С. Державна політика протидії фальшивомонетництву в Російській імперії у кін. XIX – поч. XX ст. *Universum Historiae et Archeologiae*. Vol. 2 (27). Issue 2. Дніпро, 2019. С. 108-124.

⁶ Сокольский В. О нарушениях уставов монетных. Историко-юридическое исследование. Киев: Университетская типография, 1873. 210 с.

⁷ Данилевич В. Е. Случайные заметки в области новейшей русской нумизматики. Юрьев: Тип. К. Маттисена в Юрьеве, 1898. С. 1-2.

⁸ Орлик С. В., & Бойко-Гагарин А. С. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. Український нумізматичний щорічник. Переяслав-Хмельницький, 2017. № 1. С. 143-164. *Ёё же*.

підробок монет¹², зразки фальсифікатів із фондів музеїв¹³, «регіональні особливості» фальшування грошей¹⁴ досліджував автор цієї статті.

Наразі у вітчизняній та зарубіжній історіографії вивчені найрізноманітніші аспекти проблеми фальшування грошей. Серед них: технології виготовлення підробок, їх типологія та топографія знахідок фальшивок. У науковий обіг вводяться предмети з музейних колекцій, робляться спроби створення соціального портрету фальшивомонетника. У контексті фальшування грошових знаків досліджується аспект організації державами-суперниками одна проти одної фінансових диверсій. Популярним напрямком досліджень є вивчення систем протидії держав цьому виду злочинів. На такому тлі досі малодослідженим залишався цікавий та специфічний аспект проблеми, зокрема діяльність із підроблення грошових знаків, що здійснювалася ув'язненими фальшивомонетниками безпосередньо в пенітенціарних установах Російської імперії.

Метою статті є залучення до наукового обігу даних різноманітних джерел, що свідчать про факти поширення фальшивомонетництва в російських установах виконання покарань, передусім на території України в XIX – на початку XX ст. Зроблено спробу пояснити причини, що уможливили продовження ув'язненими фальшивомонетниками своєї злочинної діяльності за ґратами під час відбування терміну покарання. У статті використано теоретико-методологічний апарат, розроблений В. Орликом та С. Орлик¹⁵.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із гучних викриттів фальшивомонетників у першій половині XIX ст. стала «справа Ігнація Цейзика» – відомого скульптора, який втілював свої неабиякі професійні уміння та навички у справу підроблення асигнацій. Основні матеріали розслідування в цій кримінальній справі зберігаються в Національному історичному архіві Республіки Білорусь¹⁶. Ці документи свідчать не лише про масштаби фальшування паперових асигнацій, організованого в різних містах Російської імперії приблизно з 1804 р., але й про поширення інших підробок – російських асигнацій, виготовлених за наказом Наполеона Бонапарта в 1810-1812 рр.¹⁷ У 1814 р. фальшивомонетник із Гродненщини І.Цейзик був заарештований, а наступного року засуджений до довічної каторги на Нерчинських копальнях. Засланий у Тобольськ каторжанин і тут продовжив підробляти гроші навіть у стінах своєї камери¹⁸.

Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. Банкаускі Веснік. № 2. Минск, 2018. С. 51-54.

⁹ *Адрианов Я.* Фальшивые монеты трех последних столетий в жизни и в нумизматике. Российская империя. РСФСР. СССР. Альбом-Каталог. Пермь, 2016.

¹⁰ *Колабава І. Н.* Скарбы фальшываманетчыкаў са збору нумізматычнага кабінета Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Выпуск 4. Мінск: БДУ, 2008. С. 55-59. *Колобова І. Н.* О подделке «российско-польской» монеты Варшавского монетного двора. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice».* № 1. Białystok, 2016. S. 94-96.

¹¹ *Рязанцева І. М.* Боротьба з фальшивомонетництвом в українських землях у складі Російської імперії середини XVIII – кінця XIX ст. *Право і безпека.* № 3 (40). Харків, 2011. С. 37.

¹² *Бойко-Гагарин А. С.* Половина матрицы фальшивомонетчика для подделки рубля Николая II Романова. *Банковский вестник.* № 12 (653). Минск, 2017 С. 57-68.

¹³ *Бойко-Гагарин А. С.* Подделки денежных знаков XIX-XX века в собрании Национального исторического музея Республики Беларусь. *Банковский вестник.* № 12 (677). Минск: Национальный банк Республики Беларусь, 2019. С. 53-55.

¹⁴ *Бойко-Гагарин А. С.* Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice».* № 1. Białystok, 2016. S. 103-109. *Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., & Янов Д. М.* Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг. *Стародавнє Причорномор'я.* Вип. XII. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. С. 57-69

¹⁵ *Орлик В. М., Орлик С. В.* Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології.* 2019. Том. 2 (27) Вип. 2. Дніпро. С. 5-27.

¹⁶ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). Ф. 76. Оп. 2. . 390, 391.

¹⁷ *Космылев В. С.* Дело И. Ю. Цейзика (к вопросу о подделке российских ассигнаций в Белоруссии начала XIX в.). Тезисы докладов и сообщений. Всероссийская нумизматическая конференция. Вологда, 18-21 мая 1993 г. Вологда: ЛиС, 1993. С. 72-73.

¹⁸ *Грималаускайте Д.* Локализация места производства фальшивых ассигнаций И. Цейзика (1779-1860) и некоторые аспекты их распространения. *Materialy z VIII Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Pieniadz-capital-praca-wspolne dziedzictwo Europy-Białorus-Litwa-Lotwa-Polska-Rosja-Słowacja-Ukraina.* Białystok-Augustow 18-21 wrzwsnia 2008. Warszawa, 2008. S. 204-205; *Колобова И.*

Поряд із фальшуванням монет, що трактувалося як результат недбалого нагляду за арештантами у в'язницях, відомі випадки, коли в'язні пенітенціарних установ виготовляли й інші підробки. Наприклад, 18 травня 1827 р. з'ясувалося, що в Київському тюремному замку арештанти робили фальшиві печатки¹⁹.

Утворене 1815 р. Царство Польське мало доволі широку автономію, зокрема й у карбуванні монет подвійного номіналу – у російських рублях і копійках та польських злотих і грошах²⁰. Унаслідок цього в другій чверті XIX ст. значну частину монетної маси на теренах Київської, Подільської та Волинської губерній становить саме російсько-польська монета. Фальштвомонетники відреагували досить швидко, обираючи за зразок для підробки саме монети, викарбувані для Польщі. Так, у березні 1837 р. комендант тюремного замку Житомира в рапорті Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору повідомляв про виявлення факту виготовлення в цій в'язниці фальшивих російсько-польських 2-злотових (30-копійчних) монет. Викритий в цьому злочині арештант Яков Волковський на вимогу наглядачів добровільно видав форму для відливання монет і готові фальшивки-двозлотівки. Під час слідства Я. Волковський показав, що підроблення монет він налагодив спільно з іншим арештантом – засудженим за виготовлення фальшивих монет Миколою Леонтєвим. Обоє фальшивомонетній справі навчив Мартин Сойченко, засуджений за підроблення польських 5-злотових монет. Як видно з показів, пластини для виготовлення форми зловмисники здобули, відламавши пічну кришку у флігелі тюремного двору, а необхідні свинець і ртуть принесла до в'язниці дружина Я. Волковського – Анель. Як сировину для відливання фальшивок арештанти використали свинцеві гудзики з кафтану іншого в'язня – Мітона, а оригінальний двоцотозлотик для копіювання випросили в арештанта Станіслава Гурлова. Відливали підробки в кімнаті поряд із лазнею тюремного замку, де для досягнення температури плавлення свинцю зловмисники роздували розжарене вугілля, залишаючись при цьому непоміченими. У такий спосіб фальшивомонетникам вдалося виготовити 6 двоцотозлотових монет, 5 із яких вони розміняли через пересильних арештантів. Попри це, адміністрація в'язниці та інші арештанти стверджували, що отримати необхідні для виготовлення фальшивих монет матеріали неможливо через суворий контроль відвідувачів і постійні обшуки ув'язнених. До того ж, за словами свідків, Я. Волковський та М. Сойченко останнім часом не топили лазню, де за їхньою версією і відбувалося виготовлення монет, хоча кришка печі у флігелі тюремного двору насправді виявилася відламанною. Усе ж згодом слідство встановило, що виготовлення фальшивих монет у в'язниці Житомира стало можливим через змову арештантів із наглядачем Свідерським, який сприяв фальшивомонетникам, постачаючи матеріали для їхнього злочинного ремесла²¹.

16 червня 1837 р. фальшиві свинцеві польські 2 злотих було виявлено в арештанта Ямпільської в'язниці Степана Резанова. За його словами, монету-підробку той отримав від торговця Хаїма, корчма якого розташовувалася за 5 верст від Бердичева²². 10 червня 1846 р. олов'яну форму для відливання фальшивих 30-копійчних (2-злотових) монет було виявлено під час етапування арештанта громадянського відомства Йосипа Теслі з Переяслава до Черкас. В'язень приховував її в засохлій буханці хліба, що знаходилася в торбині з його нехитрими арештантськими пожитками²³. Наведені приклади свідчать, що випадки фальшування монет Царства Польського арештантами пенітенціарних установ Волині та Наддніпрянщини в другій чверті XIX ст. були не такою вже й рідкістю. Вибір для копіювання саме цього монетного типу пояснювався його поширеністю в грошовому обігу Правобережної України в окреслений хронологічний період.

Окрім виготовлення фальшивок арештантами з власної ініціативи або ж за умови схилання в'язнів до цього заняття персоналом в'язниць, відомі й інші випадки кооперації

Изготовление российских фальшивых монет и кредитных билетов на территории Беларуси (XVIII-XIX вв.). *Materialy VII Miedzynarodowej konferencji numizmatycznej «Psucie pieniadza w Europie Srodkowo-Wschodniej od antyku czasu wspolczesne»* (7-10 wrzesnia 2006, Bialystok-Augustow). Warszawa, 2006. С. 147-151.

¹⁹ Державний архів м. Києва. (далі – ДАК). Ф. 320. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 2.

²⁰ Шуст Р. М. Нумізмати́ка. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навч. пос. 2-ге вид. Київ: Знання, 2009. С. 200-201.

²¹ Центральний державний історичний архів України в Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 442. Оп. 146. Спр. 99. Арк. 8-24.

²² Там само. Спр. 288. Арк. 2-2 зв.

²³ Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). Ф. 896. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 3.

між ув'язненими фальшивомонетниками. Інколи така співпраця набувала форм попередньої змови щодо продовження злочинної діяльності після відбування терміну покарання. 14 серпня 1858 р. в Острозі Волинської губернії спіймали шотландського підданого Йогана Шмідта (або Сміта), який назвався уродженцем Варшави Йосипом Аварським. Проти нього свідчив ув'язнений в Острозькому тюремному замку за збут підроблених банкнот арештант Михайл Кац. За версією останнього, той, уже перебуваючи у в'язниці, дізнався, що Й. Шмідт мав намір, опинившись на волі, заробляти собі на життя збутом фальшивих грошей²⁴.

Проте не завжди ув'язнені за фальшивомонетництво злочинці мирно сусідили в одній камері, особливо коли вони були засуджені судом чи проходили фігурантами слідства в одній справі. Про один такий випадок дізнаємося зі шпальт одеської газети «Правда» за 1878 р.: «[...]«Голосу» пишуть із Симбірська (тепер Ульяновськ – Авт.), що в слідчій камері в'язниці симбірський міщанин Сергій Хазов, засуджений окружним судом за підроблення монети до заслання на каторжні роботи, зарізав свого спільника, також симбірського міщанина Федора Голубова. Хазов пояснив, що скоїв цей злочин через злобу на покійного, який вчинив наклеп на нього щодо підроблення та збут фальшивої монети[...]»²⁵.

Зазвичай умови перебування арештантів у в'язницях не сприяли налагодженню виготовлення фальшивих монет, як і будь-чого іншого недозволеного правилами для ув'язнених. Необхідні для цього матеріали та інструменти були недоступними, а самостійне виготовлення їх було не менш проблематичним. Наведені вище факти виготовлення фальшивих монет зловмисниками у в'язницях українських губерній все ж свідчать про можливість здобуття деяких матеріалів для створення підробок. Наприклад, того ж гіпсу та свинцю для виготовлення ливарних форм і відливання свинцевих підробок. Поза тим, застосовувати технології «посріблення», отримувати обладнання для плавлення металів за високої температури, спеціальні інструменти для оброблення заготовок було практично неможливо без допомоги «з волі». 1 липня 1907 р. під час проведення обшуку камери № 2 в'язниці Верхньодніпровська в підсудного Федора Сироти наглядачі виявили фальшиву монету номіналом 20 копійок, гіпс та напилки. Підозра щодо виготовлення фальшивих монет на території в'язниці виникла після того, як один із наглядачів знайшов таку ж розламану навіпл підробку в тюремному дворі. Слідством було встановлено, що матеріали та всі необхідні інструменти ув'язненому Ф. Сироті надав наглядач Антонов. На його користь за весь час незаконної діяльності фальшивомонетник безпосередньо в камері виготовив підробних 10-ти, 15-ти та 20-копійкових монет на загальну суму понад 50 рублів, за що отримав винагороду – горілку та тютюн²⁶.

Нестримне бажання до продовження злочинного ремесла навіть під час перебування у в'язниці переслідувало не лише, так би мовити, «вітчизняних фальшивомонетників», але і їхніх закордонних «колег». Про це, зокрема, писали київські газети на початку ХХ ст. Газета «Южная Копейка» у числі від 17 грудня 1910 р. інформувала своїх читачів про цікавий факт виготовлення фальшивих грошей арештантами в'язниці в далекому північноафриканському Алжирі. Із допису дізнаємося про цікаві деталі: «З Алжиру телеграфують до Парижу: відкрито фабрику фальшивих монет, яка функціонувала в дуже неординарних умовах. Два арештанти, які хотіли втекти й мали потребу в грошах, відкрили фабрику фальшивих монет у в'язниці. Вони дістали частину інструментів у в'язниці, а частину – невідь-де. Срібні монети вони виготовляли з олов'яних гудзиків, які цупили в доглядачів, золоті монети робили з жовтих гудзиків. Фабрика функціонувала вночі. Її випадково виявили під час обходу в'язниці. Винні зізналися, але не викрили інших спільників. Припускають, що вони вже виготовили [...] суттєву суму грошей»²⁷.

Проте не всі засуджені за фальшування грошей «майстри ливарної справи» продовжували цю незаконну діяльність, знаходячись у в'язниці. Наприклад, засуджений у 1913 р. Фома Капелько просив коменданта в'язниці Павлограда Катеринославської губернії: «[...] знаючи ремесло ковальське та слюсарське, роблю на англійський фасон ліжка, сокири, тачанки, лінійки, брички, а тому припадаю до ніг Ваших [...] зачислити мене в майстерню, з мене не можливо нічого дурного статись, під цим підписуюсь»²⁸.

Висновки. Як свідчать наведені в статті факти, не завжди викриття, засудження та ув'язнення за фальшивомонетництво ставало чинником припинення такої протизаконної

²⁴ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 132. Опис 2. Спр. 684. Арк. 19.

²⁵ «Голосу» пишут из Симбирска. Правда. № 32. 8 (20) февраля. Одесса, 1878. С. 5.

²⁶ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Ф. 113. Оп. 2. Спр. 88. Арк. 3-3 зв.

²⁷ Фабрика фальшивых монет в тюрьме. Южная Копейка. № 19. Пятница, 17 декабря. Киев, 1910. С. 3.

²⁸ ДАДО. Ф. 113. Оп. 1. Спр. 158а. Арк. 56.

діяльності. Траплялися випадки, коли злочинці продовжували заняття цим ремеслом навіть за стінами в'язниць. Суворий режим утримання та обмеження, що був у пенітенціарних установах, не сприяв налагодженню скільки-небудь значних масштабів фальшування грошей. Відомі лише спорадичні, поодинокі випадки виготовлення фальшивих монет за зразками російсько-польських і російських срібних номіналів із використанням саморобних ливарних форм і свинцю. У всіх випадках виготовлення підробок стало можливим за сприяння, а часом і активної співучасті наглядців пенітенціарних установ, які не лише забезпечували прикриття діяльності фальшивомонетників на території в'язниць, але й постачали їм матеріали для виробництва підробок. При цьому, головною мотивацією для тюремників було отримання фінансової вигоди від збуту підроблених грошей. Поза тим, обсяги фальшування та суми потенційних і реальних збитків, завданих фальсифікаторами фінансовим інтересам держави, непорівнянні з особистими негативними наслідками для фальшивомонетників та їхніх покровителів із персоналу місць ув'язнення.

Припускаємо, що поширення серед монетних фальшивок на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. саме монет Царства Польського, зокрема номіналом 2 злотих/30 копійок, пояснюється розповсюдженістю цих монетних типів у грошовому обігу на територіях Волині, Поділля та Київщини.

Очевидно, що залучені нами до науково обігу факти щодо викриття діяльності фальшивомонетників у пенітенціарних установах на території українських губерній Російської імперії у XIX – на початку XX ст. є не повними, а сама проблема потребує подальших досліджень.

REFERENCES

1. Adrianov, Ja. (2016) *Fal'shivye monety treh poslednih stoletij v zhizni i v numizmatike. Rossijskaja imperija. RSFSR. SSSR. Al'bom-Katalog* [Fake coins of the last three centuries in life and in numismatics. Russian empire. The RSFSR. THE USSR. Album-Catalog...]. Perm' [in Russian].
2. Boiko-Haharin, A. S. (2020) *Natsionalna prynalezhnist falshyvomonetnykiv v ser. XIX – poch. XX st. v Rosiiskii imperii*. [The nationality of counterfeiters in the mid. of XIX – the beg. of XX century in Russian Empire]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. [The Society, Document, Communication]. (8/2). 14-29. DOI: 10.31470/2518-7600-2020-8/2-14-29. [in Ukrainian].
3. Boiko-Haharin, A. S. (2020) *Profesiina prynalezhnist falshyvomonetnykiv v ser. XIX – poch. XX st.* [The professional identity of the money counterfeiters in the middle of the XIX – the beginning of the XX cent.]. Chasopys ukrainskoi istorii. [The magazine of the Ukrainian history] (41). 69-77. DOI: 94.10347/2522-4111.2020.41.1.9 [in Ukrainian].
4. Bojko-Gagarin, A. S., Korpusova, I. V. & Janov, D. M. (2018) *Nekotorye osobennosti obrashhenija osmanskih juzlukov na territorii knjazhestva Valahija v 1810-1811 gg.* [Some features of the circulation of the Ottoman yuzluku on the territory of the Principality of Wallachia in 1810-1811]. Starodavnie Prychornomoria. [The Ancient Black Sea coast]. (12). 57-69. [in Russian].
5. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'shivomonetnistestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v jepohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni* [The coin counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle age and early Modern time]. Kiev: Ukrainskaja konfederacija zhurnalistov. [in Russian].
6. Bojko-Gagarin, A. S. (2019) *Poddelki denezhnyh znakov XIX-XX veka v sobranii Nacional'nogo istoricheskogo muzeja Respubliki Belarus'*. [Money counterfeits of the 19th-20th centuries in the collection of the National Historical Museum of the Republic of Belarus]. Bankovskij vestnik. 12 (677). 53-55. [in Russian].
7. Bojko-Gagarin, A. S. (2017) *Fal'sifikacija monet i banknot v Pol'she do 1917 goda po materialam ukrainskoj gazetnoj periodiki* [Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 according to the materials of the Ukrainian newspaper periodicals]. Abstract of papers: Forum Numizmatyczne, Pieniadz i Mennice [The numismatic forum, money and mints]. (pp. 103-109). Bialystok. [in Russian].
8. Bojko-Gagarin, A. S. (2017). *Polovina matrytsy falshivomonetchika dlya poddelki rublya Nikolaja II Romanova* [Half of the counterfeiter's mold to fake the ruble of Nikolai II Romanov]. Bankovskij vestnik [The Banking Bulletin]. Minsk, 12(653), 57-68 [in Russian].
9. Danilevich, V. E. (1898) *Sluchajnye zametki v oblasti novejshej russkoj numizmatiki*. [Random notes in the modern Russian numismatics]. Jur'ev: Tip. K. Mattisena v Jur'eve. [in Russian].
10. Derzhavnyy arkhiv Dnipropetrovs'koy oblasti [State Archives of Dnipropetrovsk region – SADR].
11. Derzhavnyy arkhiv Cherkas'koy oblasti [State Archives of Cherkasy region – SACHR].
12. Derzhavnyy arkhiv Ternopil's'koy oblasti [State Archives of Ternopil region – SATR].
13. Grimalauskajte, D. (2008). *Lokalizacija mesta proizvodstva fal'shivyh assignacij I.Cejzika (1779-1860) i nekotorye aspekty ih rasprostraneniya*. [The localization of the place of the I. Ceizyk's

forgery assignations produce (1779-1860) and some aspects of their spreading]. Abstracts of papers: Pieniadz – capital – praca – wspolne dziedzictwo Europy – Bialorus-Litwa-Lotwa-Polska-Rosja-Slowacja-Ukraina. [Money – capital – work – common European heritage – Belarus-Lithuania-Latvia-Poland-Russia-Slovakia-Ukraine]. pp. 204-205. [in Russian].

14. Kolobova, I. N. (2008) *Skarby fal'shyvamanetchykau sa zborau numizmatychnaga kabineta Belarusskaga dzjarzhaunaga universitjeta*. [Treasures from counterfeiters from the collection of the Belarusian State University numismatic cabinet]. Krynicznaustva i specyjal'nyja gistorychnyja dyscypliny. (4). 55-59. [in Belorussian].

15. Kolobova, I. (2006). *Izgotovlenie rossijskich fal'shivyh monet i kreditnyh biletov na territorii Belarusi (XVIII-XIX vv.)*. [The manufacturing of the forgeries of the Russian coins and credit notes in Belarus during XVIII-XIX cent.]. Abstracts of papers: Psucie pieniadza w Europie Srodkowo-Wschodniej od antyku czasy wspolczesne. [The corruption of money in Central and Eastern Europe from the antiquity to modern times]. Warszawa. pp. 147-151. [in Russian].

16. Kolobova, I. N. (2016) *O poddelke «rossijsko-pol'skoj» monety Varshavskogo monetnogo dvora*. [About the forgery of the “Russian-Polish” coin of the Warsaw Mint]. Abstract of papers. Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice. (1). 94-96. [in Russian].

17. Kosmylev, V. S. (1993). *Delo I. Ju. Cejzika (k voprosu o poddelke rossijskich assignacij v Belorussii nachala XIX v.)*. [The I. Ceyzik case. To the question of the Russian assignations counterfeitings in Belarus during the beginning of the XX century]. Abstracts of papers: Vserossijskaja numizmaticheskaja konferencija. [The all-Russian numismatic conference]. pp. 72-73. [in Russian].

18. Kotsur, V. P. & Boiko-Haharin, A. S. (2019). *Derzhavna polityka protydiv falshyvomonetnytstvu v Rosiiskii imperii u kin. XIX – poch. XX st.* [The state policy against counterfeiting in Russian Empire during the late XIX – early XX century]. *Universum Historiae et Archeologiae*. 2 (27). Issue 2. 108-124. DOI: 10.15421/26190208. [in Ukrainian].

19. Kotsur, V. P. & Boiko-Gagarin, A. S. (2019) *Napoleon Russian forged assignations in Naddnyprianschyna (over Dnipro land)*. *East European historical bulletin*. (11). 66-77. DOI: 10.24919/2519-058x.11.170701 [in English].

20. Kotsur, V. P. (2013). *Aktualni napriamy ta orhanizatsiini zasady suchasnykh doslidzhen serednovichnoi numizmatyky v Ukraini*. [Current trends and organizational principles of modern studies of medieval numismatics in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii* [The scientific notes of the Ukrainian history]. (33), 3-8. [in Ukrainian].

21. Nacyjanalny historyčny archiū Bielarusi [National Historical Archive of Belarus – NHAB].

22. Orlik, S. V. (2018) *Rossijskie fal'shivye kreditnye bilety v Galicii v gody Pervoj mirovoj vojny*. [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik*, (2), 51-54. [in Russian].

23. Orlyk, S. V. & Boiko-Haharin, A. S. (2017) *Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny*. [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychny shchorichnyk* [The Ukrainian Numismatic Annual], (1), 143-164. [in Ukrainian].

24. Orlyk, V. M. & Orlyk, S. V. (2019) *Teoretyko-metodolohichni ta dzhereleznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy*. [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkeolohii*. [Universum of history and archeology]. Vol. 2 (27). Ed. 2. Dnipro. 5-27. [in Ukrainian].

25. Riazantseva, I. M. (2011) *Borotba z falshyvomonetnytstvom v ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii seredyny XVIII – kintsi XIX st.* [Fighting counterfeiting in the Ukrainian lands in the Russian Empire in the middle of XVIII – end of XIX century]. *Pravo i bezpeka*. (40). pp. 37. [in Ukrainian].

26. Shust, R. M. (2009) *Numizmatyka. Istorii hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini*. [Numismatics. History of monetary circulation and monetary affairs in Ukraine]. 2nd Ed. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

27. Sokol'skij, V. (1873) *O narushenijah ustavov monetnyh. Istoriko-juridicheskoe issledovanie*. [About violations of monetary charters. Historical and legal research]. Kiev: Universitetskaja tipografija. [in Russian].

28. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u Kyjevi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv – CSHAUK].